

Yaşadığı Dönemin İlmî Anlayışı Bağlamında Saçaklızâde'nin İlmî Kişiliği

Dr. İbrahim ÇETİNTAŞ*

Özet

Biz bu çalışmada, 16. asrın sonları ile 17. Yüz yılın başlarında yaşamış olan Osmanlı âlimlerinden Saçaklızâde'nin ilmî kişiliğini araştırdık. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için evvela dönemin ilmi bakımdan kısa bir değerlendirmesini yaptıktan sonra müellifin ilmî duruşunu bireysel ve toplumsal olarak iki kategoride inceledik. Toplumsal bakımdan müellifin, yaşadığı dönemin içinde bulunduğu Osmanlı medreselerindeki yozlaşma durumları ve kriz hallerinden haberdar olduğu, bunlara karşı eleştirel bir tutum takındığı ve çözüm önerileri getirdiği görülmektedir. Bu manada, yaşadığı çağın tutucu karakteristiği dikkate alınırca, onun oldukça yenilikçi olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunun aksine bireysel anlamda ise Saçaklızâde'nin düşünce yapısının felsefe ve felsefi ilimlerin tamamen karşısında olup, geleneksel hadis ve fıkıh çizgisinde seyreden selefi görüşe yakın olduğu anlaşılmaktadır. Bu da, İslâm düşünce geleneğinde Gazâlî sonrası oluşan felsefe aleyhtarlığının tipik bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Saçaklızâde, Osmanlı Devleti, Âlim, Medrese, Bilim, Felsefe.

* Dr. MEB.

Saçaklızâde's Scientific Personality in the Context of the Scientific Understanding of His Time.

Abstract

In this study, we have examined the scientific personality of Sacaklızade, one of the important Ottoman scholars, living between the late 16th and the early 17th centuries. I have first evaluated the scientific situation of this period, shortly, in order to better reveal the problem. I have then investigated Sacaklızade's scientific standpoints both socially and personally. Socially, it's very obvious that he was aware of the deteriorations and crises of the Ottoman madrasahs; he criticized these situations, took a stand against all these problems and offered solutions. In this context, if we take into consideration the conservative characteristics of his period, it's very clear that he was quite a reformer. On the contrary, his personal way of thinking was against philosophy and the philosophical sciences completely, but quite similiar to the Salafi view, traditionally based on the line of Fıqh and Hadith. This, too, can be seen as a typical reflection of anti- philosophical mentality consisting of pro-Gazali in the tradition of the Islamic thought.

Key Words: Sacaklızade, State of Ottoman, Scholar, Madrasah, Science, Philosophy.

Saçaklızâde Dönemi Osmanlı Devleti'nde İlmî Durum

Osmanlı Devleti'nin gerek kuruluş, gerekse yükseliş dönemleri siyâsi, askerî ve malî açılardan olduğu kadar, ilmî açıdan da son derece ileri dönemlerdir. Bu dönemlerde ilim, kültür ve sanat alanlarına gereken önem

verilerek, ilimle uğraşan insanlar gerek saray çevrelerinin, gerekse toplumun saygı, muhabbet ve övgüsüne mazhar olmuş kişilerdir. Bursa, İznik, Edirne ve İstanbul başta olmak üzere diğer şehirler ve hatta köylere kadar medreseler kurulmuş ve buralarda ilim dallarının hemen her dalında eğitim, öğretim faaliyeti yürütülmüştür. Fikrî inkişâfı artırmak için İslâm âlemi ve Avrupa'dan ilim ve sanat adamları getirtilerek onların bilgi ve hünelerinden istifade edilmiştir. İlme, tekniğe ve sanata verilen önem medreselerin yanında camii, tekke, kitapçı, kütüphane ve saray gibi toplumun diğer alanlarında da kendini göstermektedir. Bu dönemlerde Davud-ı Kayserî (ö.1351), Şeyh Bedreddin (ö.1420), Molla Fenârî (ö.1431), Kadızâde-i Rumî (ö.1435), Hocazâde (ö.1488), Ali Kuşçu (ö.1474), Müeyyedzâde, Mîrim Çelebi (ö.1525), İbn Kemal (ö.1534), Kınalızâde Ali Efendi (ö.1572), Taşköprülüzâde (ö.1561), Matrakçı Nasuh, Takiyeddin (ö.1584) ve Ebussuud Efendi (ö.1574) gibi pekçok mütefekkir âlim yetişmiş ve bunlar naklî ilimler kadar, aklı ve âlet ilimlerin hemen her dalında da çok önemli eserler te'lif etmişlerdir. Kısaca, bu dönemler Osmanlı Devleti için sadece siyâsi, askerî ve malî alanlar da değil, ilmî alanda da çok canlı tarihi bir sürecin yaşandığı dönemlerdir¹. Esasen devleti siyasî, askerî ve malî alanlarda güçlü kılan en temel faktörün de, toplumun ilmî ve kültür düzeyi olduğu unutulmamalıdır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükselme dönemlerindeki kudreti, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tedrici olarak önce duraklama, ardından gerileme sürecine girer. "Bu olumsuz gidişatın ilk emâreleri Kanûnî

¹ İbrahim Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, 1-3; Cahid Baltacı, *Osmanlı Medeniyet Tarihi*, İstanbul 1983, 11, 12 vd.; Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, Bilge Yayıncılık, İstanbul 2004, 63-64 vd.; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Kültür Koleji Yayınları, İstanbul 1993, 54-61.

94 ▪ Saçaklızâde'nin İlmî Kişiliği

(1520-1566) döneminde görülmeye başlamış ve III. Murad (1574-1595) zamanının da ise iyice belirgin hale gelmiştir. Gerçekten de III. Murad ve müteakiben III. Ahmed'e (1703-1730) kadar geçen süreçte, içte ve dışta değişen sosyo-ekonomik şartlar Osmanlı Devleti'nin aleyhine tecelli etmiştir. Tarihi kaynaklar ve bu devirlere ait yapılan araştırmalar umûmiyetle, içte bütün müesseselerin bozuluşundan ve bir medeniyetin tükenişinden bahsederek. Esasen XVII. yüzyılda Köprülü'lerin idaresinde son bir kalkınma hamlesi yapıldıktan sonra, 1682 yılında başlayan harpte Osmanlı Devleti, Avusturya ve müttefiklerine yenilerek 26 Ocak 1699'da Karlofça barış anlaşmasını imzalamak zorunda kalmış² ve bu anlaşma ile “yüz yıllardır İslâm'ın alemdarlığını yapan bu büyük devlet, artık kadim rakibi Hristiyan Batı'nın üstünlüğünü resmen kabul etmek zorunda kalmıştır.”³

Siyâsi ve askerî alanlarda cereyan eden bu menfi süreçten ilmiye teşkilâtı da kendi payına düşeni fazlasıyla alır; “uç bölgelerde kaybedilen topraklardan, iç bölgelere çekilenlerin, sırf karın doyurmak için medreselerde toplanmasıyla oluşan tâifenin ilimden ziyâde ‘harâmiliğe’ başlaması, devletin geniş topraklara hâkimiyetinden doğan gevşeklik, ulemâzedegân sınıfının doğuşu, ilmiyeye ait kânun, kâide ve tâlimat ve geleneğin çiğnenmesi”⁴ gibi son derece olumsuz birtakım tablolar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bütün bu yozlaşmalar karşısında meselenin vehâmetinin farkında olan ve bu doğrultuda çözüm üretmek için çaba harcayan; Kanunî'nin sadrazamı Lütfü Paşa (öl.1563), tarihçi Âlî (ö.1599), Koçi Bey (ö.1648), Kâ-

² Adil Şen, *İbrahim Müterrika ve Usûlü'l-Hikem fi Nizâmi'l-Âlem*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1995, 1-2.

³ Bekir Karlığa, “On Sekizinci Yüzyıl Osmanlı Düşünce Hayatı ve Kahramanmaraşlı Bazı BilimAdamları”, I. *Kahramanmaraş Sempozyumu*, Kahramanmaraş 2004, 1.

⁴ Şen, 15.

tip Çelebi (ö.1556) ve tarihçi Nâimâ (ö.1716) gibi pekçok kişi, alınması gereken tedbirlerin neler olduğunu kendi bakış açılarından ortaya koymuşlar ve bu istikâmette, ilgili mercilere gerekli uyarıları yapmışlardır. Örneğin Lüt-fü Paşa ulemâ arasındaki çekememezlik meselesine vurgu yaparak, onların birbiri hakkındaki beyanlarına bakmadan, reisleriyle görüşüp rütbe ve derecelerine göre muâmele edilmesi gerektiğini ifade ederken, tarihçi Âlî aynı şekilde ilmiye teşkilatının bozulduğundan bahseder ve ulemânın ilimden ziyade gösterişe kapıldıklarını ve ayrıca devlet adamlarının, ulemâ sınıfına gerekli değeri vermediğinden yakınır. Bunun yanında tarihçi Naîmâ, özellikle ilmiye sınıfındaki yolsuzluk ve rüşvet olaylarına dikkat çekerek, bazı kadıların tayininin yapılabilmesi için, halen görevdeki kadıyı ölmüş gibi gösterecek kadar meselenin ileri boyutlara taşındığından bahseder.⁵ Bu ve bunun gibi ortaya konan pekçok tespit, analiz ve çözüm perspektifli yaklaşımlar; bir yandan, artık ilmiye teşkilatındaki bozukluğun kaygı verici boyutlara ulaştığını gösterirken, bir yandan da bu sıkıntıyı aşmak için bireysel düzeyde de olsa bazı fikrî kıpırtıların varlığını ortaya koymaktadır.

İlmiye teşkilâtındaki bozulma bir yandan ilmî düşüncüyü olumsuz yönde etkilerken, diğer yandan bu olumsuz etki ilimlere yaklaşıma da yansımıştır. Bunun neticesinde gerek toplum nazarında, gerekse ders programlarında naklî ilimler, daha ön plana alınırken, akli ilimler ise ya tümüyle gündemden düşmüş ya da son derece sathî kalarak hakettiği değeri görmemiştir. Kâtip Çelebi, XVI. asrın sonlarından itibaren medreselerde oluşmaya başlayan ve zamanla daha da derinleşerek devam

⁵ Kazım Sarıkavak, *Yanyalı Esad Efendi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997, 8-10.

96 ▪ Saçaklızâde'nin İlmî Kişiliği

eden, akli sürecin hilâfına işleyen bu menfî tabloyu şu cümlelerle ifade eder: “Ulu Osmanlı Devleti’nde Sultan Süleyman Han zamanına gelinceye kadar hikmet ile şeriat ilimlerini uzlaştıran gerçek araştırmacılar ün almışlardı. Ebu’l-Feth Sultan Muhammed Han, Medâris-i Semâniye’yi yaptırıp kanuna göre iş görülüp okutulsun diye vakfiyesine Haşiye-i Tecrid ve Şerh-i Mevâkıf yazmıştı. Daha sonra gelenler, bu dersler felsefiyattır diye kaldırıp Hidâye ve Ekmel derslerini okutmayı mâkul gördüler. Yalnız bunlarla yetinmek akla uygun olmadığı için ne felsefiyat, ne Hidâye ve ne de Ekmel kaldı. Bununla Osmanlı ilim pazarına kesad gelip bunları okutacak olanların kökü kurumaya yüz tuttu. Kimi kıyıda köşede, Doğu Anadolu’da yer yer kanuna göre ders gören öğrencilerin daha yeni başlayanları İstanbul’a gelip büyük caka satar oldular”⁶

Genel anlamda ilmî alanda görülen bu yozlaşma şekli mevcut ilmî zihniyeti ve buna paralel olarak ilimlere yaklaşımı ve bu doğrultuda teşekkül ettirilen ilim tasniflerini de doğrudan etkilemiştir. Bu tasnif içerisinde, en genel anlamıyla, nakli ilimler “öz evlat” muamelesi görürken, akla dayalı ilimler üvey evlat muamelesine tabi tutulmuştur. Üzerinde çalıştığımız Saçaklızâde’yi de içine alarak İslâm düşüncesini derinden etkileyen bu olumsuz süreç müteakip yüzyıllarda da devam etmiş ve Osmanlı Devleti’nin yıkılmasının en temel sebeplerinden birisi haline gelmiştir.

Avrupa Devletlerinin bu dönemlerde, yavaş yavaş kilisenin tasallutundan kurtularak akıl ve bilimi ön plana çıkaran yoğun bir aydınlanma sürecine girdiğini ve bunun neticesinde fikrî, sınıî ve sanatsal alanlarda gerçekleştirdiği dönüşümleri de dikkate alacak olursak, aynı

⁶ Katip Çelebi, *Mizânu’l-Hakk fi İhtiyari’l-Ehakk*, İstanbul 1982, 20-21.

dönemde Osmanlı Devleti'nde aklî alanın giderek daraltılmasının toplum ve devlet yapısında meydana getirdiği etkilerin boyutlarını tahmin etmek zor olmasa gerek.

İlmiye teşkilatının içinde bulunduğu tıkanıklığı aşmak için XVIII. yüzyıla gelindiği zaman hangi sıfatla olursa olsun, artık bireysel ve daha ziyade teorik düzeydeki çözüm arama çabaları bundan sonra, daha kollektif, daha esaslı ve devletin de bizzat müdahil olduğu bir safhaya dönüşür. Çünkü, bilindiği gibi şimdiye kadar genel olarak "Osmanlı toplumu büyük çapta değişmenin, dolayısıyla gelişmenin karşısındaydı. Temel amaç eskiden varolan güçlü düzenin korunmasıydı. Mevcut eğitim sistemi de bu doğrultuda idi. Eski kanun ve nizamlara döndüğünde ve iyi uygulandığında, bütün bozuklukların düzeltilebileceği, tekrar Kanûni Sultan Süleyman zamanındaki güç ve saltanata ulaşılabilceği düşünce ve inancı hakimdi. Ancak gelinen noktada bu düşünceye katılmak biraz güçtür. Çünkü Osmanlı toplumunun dışındaki toplumlar Kanûni dönemindeki toplumlar olmayıp, her alanda ilerleme-gelişme kaydetmişler ve bu gelişmeler hızla devam etmektedir."⁷ Dolayısıyla günden güne daha da derinleşerek devam eden ilmiye teşkilatındaki bu problemlerin çözümü için, ferdiyetçilikten ziyade daha kollektif, gelenekle birlikte, ortaya çıkmakta olan yeni gelişmelere de yavaştan kapı aralama düşüncesi kendini iyiden iyiye hissettirmeye başlamıştır.

Hangi nedenlerle olursa olsun, Osmanlı Devleti'nde belirginleşmeye başlayan bu anlayış ve düşünce değişikliği resmi makamları da etkilemiş ve bu yönde bazı adımların atılmasını sağlamıştır. Bu anlamda, Padişah III. Ahmed'in (1703-1730), sadrazamlığa 1718 yılında

⁷ Hamit Er, *Osmanlı Devletinde Çağdaşlaşma ve Eğitim*, Rağbet Yayınları, İstanbul 1999, 162.

98 ▪ Saçaklızâde'nin İlmî Kişiliği

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'yı getirmesiyle başlayıp, 1730 yılında patlak veren Patrona Halil ayaklanmasına kadar devam eden ve Osmanlı siyâsi tarihinde "Lâle Devri" olarak nitelenen dönem oldukça önem arz etmektedir. Bu dönem, üzerinde çalıştığımız Saçaklızâde'nin hayatının son dönemlerini de içine aldığı için bizim açımızdan ayrı bir öneme hâizdir. Bu nedenle bizi ilgilendiren ilmî yönüyle, bu dönemde yapılan çalışmalara kısaca değinmek istiyoruz. Lâle Devri bazı tarihçiler açısından uzun ve yorucu savaşlardan yorulan ve bıkan İstanbul başta olmak üzere, onu takibeden diğer bazı şehirlerin, sadrazam İbrahim Paşa'nın öncülüğünde dünyanın zevklerine dalarak, gezip eğlendikleri, hayattan kâim aldıkları bir sefâhat dönemi olarak yorumlanırken, bazıları için ise, kör ve mutaassıp bir zihniyet sürecinden sıyrılıp, adeta bir Rönesans ve uyanış dönemi olarak telakki edilmektedir.⁸ Daha ihtiyatlı bir yaklaşımla ifade edecek olursak; bu dönemi, var olan eğlence ve sefâhat hayatının arkasında özellikle ilmî ve kültürel anlamda ciddi adımların atıldığı bir dönem olarak da değerlendirmek mümkün. Lâle Devri'nde yapılan yeniliklerin başında matbaanın açılması gelmektedir. Aslında matbaa, Osmanlı Devleti'ne azınlıklar marifetiyle yaklaşık 250 yıl önce girmiştir.⁹ Osmanlı Devleti'nde ise bu mesele, resmen, belirli bir zihniyet değişiminin olgunlaşmasını müteakip, Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi (ö.1743)'nin fetvâsı ve Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın izni ile gerçekleşmiş ve "1727'de İbrahim Müteferrika'nın evinde kurulan ilk matbaada ilk olarak, Vankulu Lügatı adıyla bilinen Vanlı Mehmet b. Mustafa'nın telifi Sıhâh-ı Cevherî adlı kitabından ilk defa bin nüsha basılmıştır. Şeyhülislam Abdullah

⁸ Şen, 3.

⁹ Er, 167-170.

Efendi'nin fetvasına göre, bu matbaada bazı dinî kitaplar hariç, lügat, mantık, hey'et, tarih, coğrafya, edebiyat, tıp ve felsefeye dair eserler basılabilecektir.”¹⁰ Ve bu eserin ardından, “Cihânnüma, Takvîmü't-Tevârih, Tarih-i Naîma, Tarih-i Râşid ve Asım Tarihi” gibi daha ziyade tarih içerikli pekçok eser basılmış ve bu anlamda devrim niteliğinde bir süreç başlatılmıştır. Buna göre, açılan bu ilk matbaada basılacak olan eserlerin her ne kadar türü ile ilgili bir sınırlama getirilmiş olsa bile, daha önce bu meselenin geciktirilmiş olması ister politik, ister ekonomik veya isterse dinî nedenlere dayalı olsun, belirli bir zihniyet değişiminin somut bir göstergesi olması bakımından son derece önemlidir. Artık matbaada daha çok eser, daha kısa zamanda ve daha ucuz maliyetle basılacak ve okumak isteyen insanlara daha kolay bilgi ve kültür akışı sağlanacaktır.

Lâle Devri'nde yapılan ilmî çalışmalarla ilgili olarak dikkat çeken bir diğer hamle, çok yoğun olarak bir çeviri sürecinin başlatılmış olmasıdır. Damat İbrahim Paşa, matbaa konusunda olduğu gibi, burada da Padişah III. Ahmed ve Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi'nin desteğini yanına alarak, çok hızlı bir telif ve tercüme dönemini başlatır. “Bu dönemde, telif faaliyetlerinin yanında farklı bir şekilde yürütülen tercüme çalışmaları daha büyük bir önem taşımaktadır. Tercüme faaliyetlerinin daha hızlı yürütülebilmesi için İbrahim Paşa tercüme heyetleri oluşturmuştur. İbrahim Paşa on üç senelik sadrazamlığı süresince değişik dillerden on küsur eseri tercüme ettirmiştir. Paşa bir taraftan başka dillerde yazılmış kıymetli eserleri Türkçe'ye çevirttirirken, diğer yandan da dönemin önemli olaylarının kaleme alınması için ilim

¹⁰ Sarıkavak, 14.

100 ▪ Saçaklızâde'nin İlmî Kişiliği

adamları ve şairlere görev vermekteydi.”¹¹ Aristoteles'in, Fizika'sı, Derviş Ahmed b. Lütfullâh'ın, Sahâifü'l-Ahbâr'ı, Burhaneddin el-Aynî'nin, İkdü'l-Cüman fi Tarihi Ehli'z-Zaman'ı, Handmir'in, Habibü's-Siyer'i, İbn Haldun'un, Mukaddime'si, İbn Sina'nın, el-Kanûn fi't-Tıbb'ı, Mevlanâ'nın, Mesnevî'si gibi pekçok eser bu dönemde sistematik olarak tercüme edilmiştir.¹² Çevirisi yapılan bu eserlerin muhteviyatları dikkate alınırca, neredeyse bir iki asırdır ya oldukça sathî kalan ya da tümüyle dışlanarak, ders programlarından bile çıkarılmış olan akıl ve müşâhedeye dayalı bazı ilimlerin yeniden canlandırılmaya çalışıldığı görülecektir. Ayrıca bu dönemde Türkçe'ye yapılan tercüme, Türkçe'nin artık bir bilim ve yazı dili olarak daha ön plana çıktığının görülmesi bakımından da son derece önemlidir.

İlmî ve kültürel çalışmalarla ilgili olarak, bu dönemde yapılan bir diğer faaliyet biçimi ise, Avrupa'nın çeşitli ülkelerine gönderilen elçiler marifetiyle oraların bilgi, görgü, teknik ve kültürel çalışmaları hakkında bilgi elde etme gayretleridir. Yani Avrupa'nın fikriyatına dayalı tecrübeyi, elçiler vasıtasıyla ilk elden müşâhede etmek ve gerekirse bundan yararlanma düşüncesidir. Bunlardan en dikkat çeken Fransa'ya elçi olarak gönderilen Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi'dir. Bu kişi bir yandan dikkatli bir şekilde batıda başlayan sanayi ve teknik alanındaki gelişmeleri gözlemlerken, bir yandan da Osmanlı kültür ve toplumunu Fransızlara tanıtır. Ayrıca Çelebi Mehmet, Paris tıbbiyesini, hayvanat ve botanik bahçelerini, buraya bitişik eczahaneyi, bazı imalathane ve fabrikaları, rasathane ve matbaayı gezmiştir. İlginç gördüğü yerleri büyük bir başarı ile aktarmış olan Çelebi Mehmed, İstanbul'da

¹¹ Er, 177.

¹² Sarıkavak, 16-18; Er, 178-179.

birçok yeni hareketin başlamasına sebep olmuştur. Damat İbrahim Paşa'da, bir taraftan şehrin imar ve tezyininde, bir taraftan da memleketin imar ve tanziminde bu fikirlerden çok yararlanmışır.¹³ Özünde ilmî ve kültürel gelişmeye yönelik olarak atılan bütün bu adımlar, ne hâzindir ki, Patrona Halil isyanıyla akâmete uğratılmış ve benzer problemler daha sonraki süreçte de yaşanmaya devam etmiştir. Ancak bu dönemden sonra gerek siyâsi, gerek askerî ve gerekse ilmî anlamda geliştirilen çözüm denemeleri büyük oranda batı dünyası esas alınarak ortaya konmuştur.

Bu dönemde, "Seyfiyye, Kalemîyye ve İlmiye" olmak üzere başlıca üç kısma ayrılan devletin her birimi de kendi bakış açlarına göre mevcut problemlerden kurtulmanın yollarını arıyorlardı. Buna göre seyfiyye, ordunun reformize edilerek, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve yerine Batı tarzında yeni ve modern bir ordu kurulmasını isterken, Kalemîyye sınıfı, iç ve dış devlet bürokrasisinden oluşmakta olup bunlar da, aynı şekilde Avrupa örnek alınarak devlette köklü reformlara gidilmesi gerektiği üzerinde yoğunlaşıyorlardı.¹⁴ Görüldüğü gibi burada, gerek Seyfiyye, gerekse Kalemîyye sınıfının üzerinde birleştikleri müşterek husus, Batı dünyasının üstünlüğünün kabul edildiği ve çözüm yollarının da bu perspektife dayalı olarak üretilmesi gerektiği fikridir. İlmiye sınıfı ise, bu sürecin nedeni olarak devlet kanunlarına yeterince uyulmadığı görüşünde idi. Aslında bunların büyük bir kısmına göre, maruz kalınan bu menfi sürecin temel nedeni, Şeriat denilen bu ilâhî kanunlara uyulmaması sonucu Allah'ın, insanlara verdiği bir cezâ idi.

¹³ F. Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnamesi*, Ankara 1992, 56.

¹⁴ Karlığa, 4

Başlangıçta böyle bir saplantıyla hareket eden kesimle birlikte, zamanla olaylar daha vahim boyutlara ulaşınca bütün ilmiye sınıfının, bu açmazdan kurtulmak için yeni arayışlara girdiği görülmektedir. Bu anlamda, o dönemin ulemâsının, olaylar karşısındaki ilmî tavrını şu üç grupta değerlendirmek mümkün: Bunlardan birinci kısım “ulemâ , ya olanlardan habersiz, ya da olanlara hiçbir anlam veremeyerek geçmişin hülyaları içerisinde geleneksel hayatını sürdürüp gidiyordu. Bir diğer kısım da, her yenilgi ile birlikte biraz daha haklılık gerekçesi artan Selefi görüşü yeniden canlandırmayı ve Fıkıh merkezli bir yeniden yapılanışa gidilmesiyle birlikte sorunların çözüme kavuşabileceğini düşünüyordu. Bunlar, olayların, din dışı bilimlerin öğretilmesiyle bağlantılı olduğunu, özellikle de felsefe ve tabiat bilimleri gibi profan bilimlerin Müslüman zihinlerin safiyetini bozduğunu düşünüyorlardı. Sayıları oldukça az, fakat etkili konumlarda bulunan üçüncü bir grup ise haklı olarak sorunun en başta eğitim sisteminin bozulmasından kaynaklandığını savunuyorlardı. Ancak bunlar, çözümü, köklü eğitim reformları yapmak yerine, eski medrese geleneğinin canlandırılmasında görüyorlardı. Bu da ancak İslâm'ın klasik döneminde olduğu gibi, Aristoteles bilim ve düşüncesine dayanan Gazâlî-İbn Sinâ felsefesi ile temel dîni bilimlerin birlikte öğretilmesi yoluyla mümkün olabilirdi. Yukarıda ele aldığımız Sadrazam Damat İbrahim Paşa ve çevresinde yer alan bilgin ve düşünürlerin büyük bölümünün bu düşüncede olduğu anlaşılıyor.”¹⁵ Böylece dönemin umûmi olarak kısaca ilmî bir panoramasını çizdikten sonra, yine bu dönemlerde yaşamış olan diğer bir Osmanlı âlimi Saçaklızâde'nin bütün bu tablo ve olup bitenler karşısında nerede durduğunu, ilmî zihniyetinin arka

¹⁵ Karlığa, 4.

planını ve kökenlerini incelemeye geçebiliriz.

Saçaklızâde'nin İlmî Kişiliğinin Toplumsal Boyutu

İlmî alanda ortaya çıkan bu umûmi tablo karşısında Saçaklızâde'nin ilmî kişiliğini “toplumsal” ve “bireysel” manada olmak üzere iki kategoride değerlendirmemizin uygun olacağını düşünüyoruz. Bu doğrultuda müellifin ilmî tutumunun toplumsal yönüyle ilgili olarak şunları söylemek mümkün: Saçaklızâde'nin ilmî zihniyeti ve bu doğrultuda ortaya koyduğu tutumu, yukarıda bahsettiğimiz birinci grup ulemânın içinde bulunduğu tutum ve davranış biçiminden oldukça uzak görünmektedir. Çünkü onun ilmî hayatı dikkatle incelendiği zaman, ilmiye teşkilatının içinde bulunduğu kriz hallerinden habersiz olması veya bunlara ilgisiz kalması şöyle dursun, aksine bütün bu sorunları eleştirdiği ve bunların giderilmesi için çözüm üretmeye çalıştığı görülecektir. Örneğin o, Tertibu'l-Ulûm'un, ilimleri tahsil seviyesine göre mertebelendirdiği kısmında, ilmiye sınıfının içine düştüğü yozlaşmaya dikkat çekerek, geleneksel olarak medreselerde tatbik edilen başarı kriterlerine uyulmadığı için bazı kişilerin hiç haketmedikleri halde yüksek dereceli icâzet aldıklarını ve bu nevî olayların ilmiye teşkilatının bozulmasına neden olduğunu dile getirir ve bu konularda esaslı eleştiriler ortaya koyar.

Saçaklızâde'nin şu ifadeleri bu manada oldukça dikkat çekicidir: “Şerî ve âlet ilimlerden herbir ilme âit “istiksâ (ileri düzey)” mertebelerini tahsil eden öğrenciler, ilimlerde “kâmil” ya da “tekmil” şeklinde adlandırılarak, bu unvanı almaya hak kazanırlar; ancak bu tür kişiler çok azdır... Bununla birlikte bazı müteber ilimleri öğrenmeyen ve ayrıca bazılarını “iktisâr (başlangıç düzeyi)”, bazılarını “iktisâd (orta düzey)” seviyesinde tahsil eden

öğrencilere ise hiçbir sûrette bu ünvanın verilmesi doğru değildir... “Kemâl” unvanı ancak, herhangi muayyen bir ilim dalında, “istiksâ” veya “iktisâd” seviyesine ulaşanlar için verilebilir. Zamanımızda bir öğrencinin “istiksâ” veya “iktisâd” mertebesine ulaşmasına, “tekmîlü'l-mevâd” denmektedir ki bu; o kişinin artık aklî ve naklî âlet ilimlerin tahsîlinde kemâl seviyesine ulaştığını gösterir.”¹⁶ Saçaklızâde bu ifadeleriyle, günün koşullarında geçerli olan ilmî kriterlerin ne olduğunu ortaya koyuyor. Şüphesiz müellif tarafından zikredilen ve devrin Osmanlı medrese sistemi içinde de oldukça yaygın olan “kemal” veya “tekmîlü'l-mevâd” unvanı daha nesnel ve günün koşullarında daha akademik olmanın yanında, daha kabul edilebilir bir ilmî seviyeye de işaret etmektedir.

Saçaklızâde, zikredilen bu ilmî kritere dayalı olarak mevcut ilmî yapı içerisinde cereyan eden suistimaller ve usûlsüzlüklerin neler olduğuna işaret eder ve bunları kıyasıya eleştirir. Bu bağlamda onun şu cümleleri oldukça dikkat çekicidir: “Günümüzde âlet ilimlerinin çoğunu tahsîl etmediği halde pekçok öğrencinin “tekmîlü'l-mevâd” diye adlandırıldıklarını görmekteyiz. Bilgisizlere göre “madde” bazı mantık ve felsefe nüshalarına verilen bir addır sadece. Bu öğrenciler de, bu eserlerin sadece umûmi olanlarını okumuşlardır. Oysa günümüzde, Kur'ân'ı yüzünden dahi okuyamayan nice kişiler “tekmîl” olarak görülmektedir ve bu okuma şekli de, ihtiva ettiği bâriz hatalar nedeniyle sahih bir namaz için elverişli değildir. Bu öğrenciler fıkıh usûlünden de birşey öğrenmedikleri için fıkıh ıstılâhlarını dahi bilmezler ve bunun gibi daha nicesi... Uğraştıkları ilimlerin de çoğunu anlamadıkları için bunları anlatma kudretleri de yoktur. Böyle birinin, hocası tarafından “tekmîl” olarak adlandırılması-

¹⁶ Tertibu'l-Ulum, 217.

nın nedeni; hocasının, öğrencinin istediği şeyi okutma konusunda ona izin vermiş olması, ona ulemâ kisvesi giydirmiş ve başlarına da kocaman bir kavuk geçirmiş olmasından ileri gelmektedir. İşte bu kişiler de, öğrenimi savsaklar ve anlamadıkları konuları başkalarına öğretmeye kalkışır. Böyle bir kişi kendisinin bilip öğrenmediği bir ilim dalında maharetli birine rastlarsa, öğrenme mertebesinde öğretme mertebesine geçtiğini zannettiğinden dolayı veya kendisine bir leke ve noksanlık bulaşır düşüncesiyle ondan ilim almak istemez.”¹⁷ Görüldüğü gibi müellif, özellikle yetişen öğrencilerin niteliğine vurgu yaparak, eğitimde geline durumun ne kadar üzüntü verici boyutlara ulaştığını, çarpıcı örneklerle ortaya koymaya çalışmaktadır. Saçaklızâde bu görüşünü daha belirgin hale getirmek için ilginç de bir benzetme yaparak sözlerini şöyle sürdürür: “Ben bu “tekmil” seviyesini, çokluk çocuk sahibi bir yoksula benzetiyorum ki, geçim derdi bu yoksulu yorar. Bu nedenle, bu kişi kendisini geçim sıkıntısından kurtaracak kadar birşeyler vermesi için bir zengine gider. Ancak zengin kişi, bu fakiri “zengin” şeklinde vasıflandırarak, zengin elbiselerinden birşeyler giydirir ve ona dinlenme, güzel yemekler yeme, âile ve dostlarını genişletme imkânı verir. Bu yoksul, dinlenme ve güzel yaşamadan yana birşeyler elde etmiş olmanın verdiği sevinçle geri döner. Âilesi de, sevinç içinde onu beklemektedir. Bu kişi ailesinin yanına döndüğü zaman verdiği mesaj, başkalarına gülünç olmaktan başka bir işe yaramamıştır. Hey akli başında olanlar, bu olaydan ders alınız!”¹⁸ Görüldüğü gibi müellif, herhangi bir kişiye “zengin” vasfını vermenin o kişiyi zengin yapmadığı gibi, hiç haketmediği halde herhangi başka bir kişiyi de “müder-

¹⁷ *Tertibu'l-Ulum*, 217-218.

¹⁸ *Tertibu'l-Ulum*, 218.

ris”, “âlim” veya “tekmîl” şeklinde nitelemenin de, söz konusu kişiye murad olunan keyfiyeti kazandırmayacağını anlatmak istemektedir. Şüphesiz müellif verdiği bu örnekle, medreselerde böylesi uygulamaların varlığına alaycı bir üslubla dikkat çekmek istemektedir.

Saçaklızâde'nin, ilmiye teşkilâtının içinde bulunduğu duruma yönelik ortaya koyduğu bu görüşlerine bir bütün olarak baktığımız zaman¹⁹ onun ifadelerinden; ilmiye teşkilâtının bozulduğundan şikayetçi olmanın yanında, yeni ilmî ve idâri esasların tatbik edilmesinin gerekliliğini düşündüğü de müşâhede edilmektedir. Bu manada, Ali Suâvî'nin, Tertîbu'l-Ulûm için sarfettiği; “Bu kitabın rûhu, medrese derslerinde şerhler ve hâşiyeler tadrîs olunmasını ve bil-cümle mufassalât öğretilmesini hoş karşılamaz ve ders kitaplarını tertîb ile tavsiye eder”²⁰ şeklindeki ifadesi de, Saçaklızâde'nin yaşadığı dönemde medreselerde okutulan ders kitaplarına karşı eleştirel tavrına işâret eden başka bir değerlendirmedir. Bu değerlendirmelerden Saçaklızâde'nin, eğitim sisteminin içinde bulunduğu durumdan rahatsız olduğu ve yeniden gözden geçirilmesine yönelik bir tavır içerisinde olduğu kanaatine ulaşmak mümkündür. Bu bakımdan müellif, genel anlamda daha önce kısaca değindiğimiz Lütfü Paşa, tarihçi Âlî ve Nâima gibi şahsiyetlerle bir düşünce paraleğine sahip olmanın yanında, özel olarak da eğitim sisteminin içinde bulunduğu bunalımdan kurtulmak için medreselerin ıslâh edilmesi gerektiğini söyleyen yukarıda belirttiğimiz üçüncü grup âlimler zümresiyle de yakın fikirler taşıdığı görülmektedir. Ancak Saçaklızâde ile bu grubun, medreseleri ıslah etmek için ortaya koydukları çözüm

¹⁹ İbrahim ÇETİNTAŞ, *Saçaklızâde ve İlimleri Sınıflandırması*, Basılmamış Doktora Tezi, 172-188.

²⁰ Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, Ülken Yayınları, İstanbul, 1997, 440.

yolları da birbirinden tamamen farklıdır. Çünkü Saçaklızâde'nin, medreselerin ıslahından kastının, medreselerin gerek eğitim programları ve okutulan kitaplar, gerekse ilmiye sınıfının ilmî liyâkatı bakımından gözden geçirilmesi gerektiği fikri olduğu anlaşılmalıdır. Ancak üçüncü grub âlimler sınıfı ise medreselerin, klasik dönemlerinde olduğu gibi reforma tabî tutularak, buralarda Gazâlî ve İbn Sînâ felsefesi ile dîni ilimlerin birlikte okutulması gerektiğini ifade etmeleridir ki, meselenin burası, Saçaklızâde'nin ilim zihniyetiyle pek bağdaşır görünmemektedir. Çünkü ona göre, az ileride ele alacağımız gibi, felsefenin içinde yer aldığı bir eğitim uygulaması din veya şeriat bakımından hiçbir sûrette makul görünmemektedir. Bu nedenle onun, Lâle Devri'nin reform zihniyetine en azından bu açıdan iştirak etmediği anlaşılmaktadır. Müellifin bu dönemde uygulamaya konulan, matbaanın gelişi veya batıya açılıma dayalı yenileşme hareketlerinden ne ölçüde haberdar olduğu, eğer haberdar ise bütün bunlara karşı tavrının ne olduğunu bilmiyoruz. Çünkü mevcut bilgilerimiz ışığında Saçaklızâde'nin, doğduğu yer olan Maraş'tan, bu olayların sıcağı sıcağına cereyan ettiği İstanbul başta olmak üzere batının diğer şehirlerine gidip gitmediğine veya bu bölgelerle müellifin yaşadığı bölge arasında aktif ilmî bir bağlantının olup olmadığına dair elimizde yeterli veri mevcut değildir. Saçaklızâde'nin ilmî kişiliğinin genel manada sosyolojik yönünü bu şekilde ortaya koyduktan sonra, meselenin bireysel boyutunu değerlendirmeye geçebiliriz.

Saçaklızâde'nin İlmî Kişiliğinin Bireysel Boyutu

Saçaklızâde'nin, bireysel anlamda ilmî zihniyeti, yukarıda işaret ettiğimiz ikinci grup âlimlere daha yakın

gözükmektedir. Hatırlanacağı gibi bu kişiler, meydana gelen bu olumsuz tablonun felsefe ve tabiat ilimlerine aşırı temâyülle direkt bağlantılı olduğu fikrinden hareketle, yeniden bir yapılanma gerektiğini ve bunun da fıkıh merkezli olmasının şart olduğunu ileri sürmekteydiler. Bu bağlamda müellif de felsefeyi kesin bir dille reddeder; ancak reddediş tarzı herhangi fefsefi bir meseleyi deliller ışığında tartışmak yerine, sık sık yaptığı atıflarla, bir yandan İbnu'l-Kayyım el-Cevzî ve Ahmet b. Hanbel gibi neredeyse tamamen felsefe ve felsefi ilimlerin karşısında yer alan âlimlerin fikirlerini izlerken, kimi zaman da Gazâlî, Suyûtî ve Beydâvî gibi, felsefenin bazı bölümlerine oldukça mesafeli olan ve bu nedenle de zaman zaman felsefenin tümüyle aleyhindeymiş gibi algılamalara da yolaçan kelâmcı, filozof ve müfessir âlimlerin izinden gittiği görülmektedir. Bu anlamda özellikle Gazâlî, müellif için temel başvuru kaynağıdır. Denilebilir ki, Gazali felsefeyi hangi konular ve kişiler üzerinden eleştirmişse, aynı konular ve kişiler Saçaklızâde'nin de hedefindedir. Örneğin müellif, Gazâlî'nin, meşşâî filozoflara yönelik İslam Felsefe tarihinde de geniş yankılar uyandırmış olan ve onun bu filozofları on yedi konuda bidata, üç meselede de küfre düştüklerini iddia ettiği meşhur tartışma konularında²¹ onunla tamamen yanyana gözükmektedir²²

İslam filozofları arasında tartışma yaratan diğer bir

²¹ Bilindiği gibi Gazâlî, İbn Sina ve Farabî gibi daha ziyâde Aristo çizgisindeki meşşâî filozofların metafizik ilminde temel hatalar yaptıklarını ve bu hatalardan on yedi tanesinde bidata düştüklerini ve ayrıca bu filozofların "cismâni haşri reddetmeleri", Allah'ın cüziyyâtı değil, külliyyâtı bilir" demeleri ve "âlemin kadîm olduğunu iddiâ etmeleri" sebebiyle küfre düştüklerini iddiâ eder. Hatta Gazâlî bu konularda, filozofların tutarsızlıklarını göstermek için "Tehâfütü'l-Felâsife" isimli meşhur kitabını yazar. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Gazâlî, *Tehâfütü'l-Felâsife*, nşr. Süleyman Dünya, Kahire 1987 307, 308 vd.; *el-Munkızu mine'd-Dalâl (Delâletten Hidâyete)*, çev. Yahya Pakiş, İstanbul 1988, 34.

²² Tertibul-Ulum, 223-226.

konu olan “Sudûr Nazariyesi”²³ meselesinde de bu doğrultuda eleştirilerini sürdürerek şunları söyler: “Filozofların küfürle itham edilmesi gereken en şiddetli mesele, onların “On Akıl” ve bütün yaratıkları onuncu akla isnâd etme düşünceleridir. Onlar şöyle demektedirler: Allah sadece ilk akılı yaratmıştır ki onların bu sözlerine lânet

²³ Bu doktrin, varlıkların, İlk Varlık (Tanrı)’dan sudûr etmesini anlatır ki, öz itibarıyla şöyledir: İlk (Tanrı), varlık ve kemâlinin bolluğu sebebiyle âlemdeki bütün varlık nizâmını, irâde ve ihtiyârından tamamen bağımsız olarak “tabii zorunluluk”la meydana getirir. Âlem, Yüce Varlık’ın kemâline hiçbir şey katmaz ve onu herhangi bir gaye bakımından tayin etmez.; tersine, onun sınırsız cömertliğinin kendiliğinden faaliyetinin neticesidir. Esâsen bu taşma vetiresinde, İlk, hiçbir sûretle büyük yaratıcı niyetlerin icrâ edilebileceği aracı hareket, âraz ve âlete muhtaç değildir. Diğer yandan, ne dâhilî ne de hâricî bir engel bu ebedî prosesin yayılışını durdurabilir. İlk Varlık’tan ilk sudûr (feyzân) eden, ilk varlığı ve kendi özünü idrâk edebilen ilk akıldır. İlk varlığı idrâkı sebebiyle ikinci akıl meydana gelir, kendi özünü akletmesi sebebiyle en uzak gök (birinci semâ) meydana gelir. Sonra ikinci akıl, ilk varlığı idrâk eder ve bundan üçüncü akıl meydana gelir, kendi özünü düşünmesi sebebiyle de sabit yıldızlar göğü meydana gelir. Bu sudûr vetiresi birbiri ardınca dördüncü, beşinci, altıncı, yedinci, sekizinci, dokuzuncu ve onuncu akıllar ve sırasıyla, onlara tekâbül eden Zuhâl, Müşteri, Merih, Güneş, Zühre, Utarit ve Ay küreleri meydana gelinceye kadar sürer. Onuncu akılla kozmik akıllar silsilesi, Ay’la, müstedir hareketleri ezelden beri bu kozmik akıllarca tayin edilen semâvî küreler dizisi tamamlanır. Semâvî bölgenin altında arz küresi uzanır, burada gelişme prosesi, muntazam kozmolojik modele uygunluk içinde, tersine dönmüştür; noksandan daha mükemmele, basitten daha karmaşığa doğru çıkılır. En aşağı seviyede ilk madde yer alır, onu dört unsur; madenler, bitkiler, hayvanlar ve nihayet arz küresindeki yaratıkların bu yükselen helezonun tepesinde bulunan insan takip eder. Unsurlar önce, çok karmaşık olmayan birbirine zıt cisimler meydana getirmek üzere karışırlar ve bu cisimler sıra ile bir diğeriyle ve aynı zamanda unsurlarla, aktif ve pasif fakültelere sahip daha karmaşık cisimler sınıfı meydana getirmek için ikinci kez karışırlar. Semâvî cisimlerin hareketlerine bağlı olan bu karışma vetiresi ayaltı âlemde daha yüksek ve daha karmaşık varlıklar meydana getirmek üzere, son karışmanın neticesi olan insan ortaya çıkıncaya kadar devam eder. Madde ve sûretten mürekkep olmaları sebebiyle bu yeryüzü varlıklarından her biri süreklilik arzederse de, söz konusu maddenin belli bir şekil alması, onun zıddını almasından daha gerekli değildir. Netice olarak, bu zıt şekillerin, o madde üzerinde ebediyen birbirini takip etmeleri tabiattaki kevn ve fesâdın sürmesine sebep olur. Bkz. Macit Fahri, *İslam Felsefesi Tarihi*, İstanbul 1992, 111-112; Hayrani Altıntaş, *İbn Sina Metafiziği*, Ankara 1992, 82, 83 vd. ; Hilmi Ziya Ülken, *İslâm Felsefesi*, Ankara 1967, 73-75.

110 ▪ Saçaklızâde'nin İlmî Kişiliği

olsun! Onların zikredilen akıllarla ilgili sözleri, puta tapanlardan daha büyük bir şirktir. Çünkü puta tapanlar, putlara yaratıcı ve îcad edici olarak inanmıyorlar. Aksine, Allah katında onlara şefaathçi olarak inanarak, onların şefaathlerini umuyorlar.”²⁴ Müellif, filozofların, “sudur doktrini” ile yaratma konusunda Allah'ı tümüyle devre dışı bıraktıklarını düşünmektedir. Dolayısıyla puta tapanların son aşamada bile olsa, Allah'a atfettikleri yaratma gücü ve yetkisini, filozofların sudûr nazariyesine dayanarak akıllar silsilesine verdiğini düşünmektedir.

Saçaklızâde'nin, felsefî düşünce konusunda izinden gittiği bir diğer kişi olan İbnu'l-Kayyım el-Cevziyye'ye atıf yaparak; “Tevrat'ın hakikatlerinden yüz çevirerek, filozofların batılıkla dolu sözlerine uymaları neticesi Allah'ın, İsrâiloğullarını vatanlarından kovma cezasına çarptırdığı ve ayrıca Müslümanlar, felsefeyle meşgul oldukları zaman, Allah Teâlâ'nın onların başına Hristiyan haçlıları ve putperest Moğolları musallat ettiği...”²⁵ şeklinde ortaya koyduğu ifadeleri, meydana gelen menfi olayların veya bazı musibetlerin sebeplerinin felsefe ile meşgul olmaktan kaynaklandığını düşündüğü anlaşılmaktadır.

Felsefenin zemmedilmesiyle ilgili yazmış olduğu bir risâlede de eleştiri noktasını yine dini temellere dayandırır ve burada da kendilerinin Allah yolunda ve Muhammedî olduklarını, filozofların ise akıllarına göre hareket ettiklerini ifade ederek şunları söyler: “Aklın kurallarını kelâmcıların kitapları ihtivâ eder. Biz müşriklerin akîdelerini tadrîs etmek ve kâfirlerin saçmalıklarına dalmaktan uzağız.”²⁶ Anlaşılacağı üzere burada “kafir” veya

²⁴ Tertibul-Ulüm, 226

²⁵ Tertibul-Ulüm, 233-234.

²⁶ Saçaklızâde, *Risâle fi't-Ta'n fi'l-Felsefe ve Kütübi'l-Hikme*, Süleyma-

“müşrik” olarak nitelenen insanlar filozoflardan başkası değildir.

Saçaklızâde, felsefe ve filozoflarla ilgili olarak, getirdiği eleştirilerini daha da güçlendirmek için ayetlerden de deliller getirir ve meşşâi felsefe ve filozoflarını bu bakış açısından ele alarak, onlara ağır darbeler indirir. Müellif bu noktada, sırf felsefe ve filozoflara hücum etme düşüncesinden hareketle Tertîbu'l-Ulûm'da, “âlimlerin, felsefe ve filozofları zemmetme konusundaki görüşleri” şeklinde müstakil bir bölüm açarak, orada şunları söyler: “Ben derim ki; filozofları zemmedenlerin ilki, Allah'tır. Çünkü Allah; “Peygamberleri, onlara belgelerle gelince, kendilerinde olan ilimden gururlandılar da alaya aldıkları şey kendilerini sarıverdi.”²⁷ demektedir. İşte bu âyette kastedilen “ilim” kavramıyla ilgili olarak yapılan yorumlardan bir tanesi, eski-Yunan filozof ve dehrîlerinin sahip olduğu ilimlerdir. Onlar, Allah'tan bir vahiy işittikleri zaman onu ellerinin tersiyle iterler ve peygamberlerin ilimlerini, kendi ilimleri karşısında küçümserlerdi. Meselâ, Mûsa (as)'ın geldiğini işiten Sokrates'e, “ona gitsen...?” demişler. Bu teklif üzerine o da, “biz kendimizi ıslah ve terbiye eden bir milletiz; başkasının terbiye ve ıslâhına ihtiyacımız yok” demiş. Tîbî (ö.1343), Hâşiyetü'l- Keşşâf'ta, Türbeştî (ö.1262)'nin bazı arkadaşlarına şunu vasiyet ettiğini söylemektedir: Filozofların bâtıllıklarına kulak vermek şöyle dursun, bunlara karşı duyularınızı tümüyle kapatmanızı tavsiye ediyorum. Bu bâtil hususlar, sadece bâtil ehlinin uğursuzluklarını ve kötülüklerini artırır. Bu sözlerden denize bir kelime bulaştırırsan, denizi bulandırır. Bunlar

niye Ktp. (Şehzâde Mehmed), nr: 110/15'de, vr. 235.

²⁷ 40 / el-Mû'min, 83

112 ▪ Saçaklızâde'nin İlmî Kişiliği

dünyada aşıklık, âhirette ise rezillik verirler. Bu husustan Allah'a sığınırım.”²⁸

Kuşkusuz müellifin genel olarak felsefeyle ilgili düşünceleri, bunu değerlendirme biçimi ve sıksık yapılan bu atıfların doğruluğunun teyidi gibi konular başka bir araştırma meselesi; ancak biz yeri gelmişken bu konuda birkaç cümle sarfedecek olursak, burada âyet-i kerîmeye dayanarak, filozofları zemmedenlerin ilkinin “ Allah” olduğunu beyân etmek oldukça zorlama bir yorum olarak gözükmektedir. Çünkü, Allah'ın neyi murâd ettiğini, tam olarak ancak kendisi bilebilir. Ayrıca müellif bir yandan bu âyette geçen ilmin, dehrîlerin ilmi olduğunu ifade etmekte, diğer yandan sözü Sokates'e getirerek, onun sahip olduğu ilmi de, aynı bağlamda değerlendirmektedir. Bu değerlendirmede son derece problemlidir. Çünkü, herşeyden önce şimdiye kadar kastedilen filozoflar, meşşâî çizgideki filozoflardır ki bunların hiçbiri, hatta Sokrates de dahil olmak üzere dehrî değildir. Ayrıca yine onun, Sokrates ile Mûsâ (a.s.) arasında gerçekleştiğini iddiâ ettiği diyalog da hem tarihî, hem de coğrafi olarak araştırılması ve teyid edilmesi gereken başka bir konudur. Bu bilgilerin doğruluğunun teyidi meselesi bizim şu anda doğrudan araştırdığımız bir konu olmadığı için kısa kesiyoruz; ancak bu söylemler, Saçaklızâde'nin felsefeye ve filozoflara karşı nasıl bir tutum içerisinde olduğunu açıkça ortaya koymaktadır ki bizim araştırmaya çalıştığımız mesele de burasıdır.

Müellif fıkıh ve fıkıh usûlünden bahsederken, felsefeyi eleştirirken kullandığı dilin tam tersi bir dil kullanır ve bu ilme yönelik övgüsü oldukça dikkat çekicidir. Örneğin Saçaklızâde, fıkıh ilmini ele alırken önce bu ilmin ne olduğunu, kapsamını ve bu konuda ortaya konu-

²⁸ Tertibu'l-Ulûm, 227-228.

lan bazı eserleri zikrettikten sonra sözü bu ilmin önemine getirerek şunları söyler: “ Fıkıh ilmi bir deryâdır; bu ilimle uğraşmak ancak, eşsiz bir zekâ ve bu ilmin usûlünü bilmeyi gerektirir. Bu ilimde derinleşmek bir ömrü içine alır ve bu konudaki müşkül konuları çözebilen kişi eşsiz bir değere sahiptir.”²⁹ Yine müellif fıkıh ve fıkıh usûlünde derinleşmenin nasıl mümkün olduğunu ve böylesi yetkin kişilerin tefsir ve hadis ilimlerinde de karar verme yetkisine sahip olabileceklerini dile getirdikten sonra fıkıh ilmiyle ilgili övgüsünü sürdürerek sözlerine şöyle devam eder: “Âlim kişi düşünülmediği zaman şu akılda tutulmalı ki, bir kimse herhangi bir ilimle övünecekse, kendisiyle iftihar edilmeye en layık ilim budur (fıkıh). Çünkü o kişi muazzam bir dağa benzeyen gerçek bir âlimdir. Ancak, böylesine derinleşmiş birini yeryüzünün doğusunda veya batısında bulmak neredeyse imkansızdır. Bu ilimlerin derinliklerine dalmaya güç yetiremeyen bazı kimseler, cins, fasıl, huyûla, sûret, döngü, teselsül gibi konulara dalarak nefsinin onun üzerinde tatmin eder ve ömrünü bunlarla tamamlar. Ulemânın şanının yüceltiildiği ve derecelerinin yüksek tutulduğu bir mecliste bunların adı geçse heyecanlanırlar ve sevinçten yüzleri kızarır. Çünkü nefisleri kendilerine, haklarında hiçbir şey söylenmemesine rağmen, bu alimlerden biri olduğunu söylemektedir.”³⁰ Bütün bu değerlendirmeler, Saçaklızâde'nin fıkıh ve fıkıh usûlüne verdiği önemin açık birer ifadesidir. Buna göre onun zihin dünyasında fıkıh ilminin tahsili, büyük bir zeka ve eşsiz bir çaba gerektiren meşakkatli bir iş ve o oranda da değerli bir ilim iken, felsefe de bunun aksine değersiz, faydası olmayan ve insanların nefislerini tatmin ettikleri bir uğraş alanı olarak yer tutmaktadır.

²⁹ Tertibu'l-Ulûm, 160

³⁰ Tertibu'l-Ulûm, 161-162.

114 ▪ Saçaklızâde'nin İlmî Kişiliği

Ayrıca müellifin, ilimleri şer'î hüküm bakımından sınıflandırırken “fıkıh, fıkıh usûlü, hadis ve tefsir ilmi” gibi naklî ilimleri, elde edilmesi gereken farzı ayın hükmünde görürken, felsefeyi, sihir ve yıldızların ahkâmı gibi esasen ne muhtevâları, ne de amaçları bakımından hiç ilgisi olmayan ilimlerle birlikte aynı sınıf içerisinde mütâla etmesi de, yine onun felsefeyi hangi konumda gördüğünü gösteren başka bir işarettir. Saçaklızâde'yle ilgili ortaya koyduğumuz bu örnekler baktığımız zaman, onun ilmî zihniyetinin genel hatlarıyla selefi görüşe yakın, naklî ilimler ve özellikle de fıkıh ve fıkıh usûlü çizgisinde seyreden, buna mukabil felsefeye karşı oldukça mesafeli ve hatta menfi yönde meydana gelen bazı siyasi, ilmî ve toplumsal olayların müsebbibi olarak gördüğü için öfkeli bir tutum içerisinde olduğu anlaşılmaktadır.

Saçaklızâde'nin ilmî muhtevasını ve bu doğrultuda ortaya çıkan zihinsel yapısını sadece felsefe karşıtlığı ile fıkıh ve selefi taraftarlığı çizgisine hapsetmek yanlış olur. Çünkü o, tecvîd, kırâat, belâğat, tefsir, tasavvuf, ahlâk, kelâm, münâzara, mantık ve edebiyat gibi oldukça geniş bir alanda çok sayıda eser vermiş velûd bir Osmanlı âlimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Müellifin bu ilimlerle ilgili ortaya koyduğu eserler genellikle telif, şerh, hâşiye ve ta'lik mahiyetinde olup, bunların bazıları oldukça özgün bir hüviyete sahipken, bazıları da kısmen bir derleme ve terkîp görünümündedir. Örneğin, onun kelâm ilmi için kaleme aldığı Neşru't-Tevâlî veya münâzara ilmine münhasır Velediye isimli eserleri, en azından müellifin içselleştirerek ortaya koyduğu izlenimi verirken, yine onun, tecvîd ilmi için yazmış olduğu Cühdi'l-Mukıl'inde bu özgünlük karakterinin nispeten zayıfladığı dikkat çekmektedir. Müellif, belki de yaşadığı dönemin bir özelliği olarak bu ikinci tür eserlerinde aşırıya kaçan atıflar yapmakta ve abartılı bir bağımlılık

havası vermektedir. Kuşkusuz bu durum en azından o tür eserlerin özgünlüğünün ve derinliğinin azalmasına neden olmaktadır.

Saçaklızâde'nin münazara ilmine oldukça fazla ağırlık verdiği dikkat çekicidir; ancak kanaatimizce müellifin münazara veya âdap ilmi üzerinde çokça durmuş olmasında yaşadığı dönemin etkisini gözardı etmemek gerekir. Çünkü bilhassa bu dönemde Osmanlı Devleti'nde bu ilme yönelik teveccüh oldukça yoğundur. Bunun nedeni de bu ilmin, teknik ve akademik boyutunun yanında aynı zamanda günlük pratik yaşamda, konuşma ve hatta davranış âdabı hususunda da çok önemli bir ilim olmasıdır. Osmanlı toplumu da genel olarak, benimsemiş olduğu İslâm ilim ve ahlâk anlayışının tesiriyle, ahlâk ve edebe önem veren, müzâkere ve tartışmalarını usûlünce yapan bir toplum olduğu için bu ilmin revaçta olması şaşırtıcı olmasa gerekir.³¹ Saçaklızâde'nin de bu ilim üzerinde yoğunlaşmasının, en azından nedenlerinden birisinin bu olduğunu düşünmek yanlış olmasa gerekir.

Saçaklızâde'nin en dikkat çeken ve en orijinal yönlerinden bir tanesi de, onun edebiyatla ilgili ortaya koyduğu eserlerinde doğa figürleri ve hayvanları konuşturmasıdır. Bu manada müellifin, manzûm olarak kaleme aldığı eserlerinin pekçoğunda arı (Hikâyetü'n-Nahl), dağ (Meriyyetü'l-Cebel), gölet (Sübhatü'l-Ğadır, ağaç (Mersiyyetü'l-Ebhel), kale (Hikâyetü'l-Kalea) ve daha başka birçok haşarâtı konuşturduğu (Hitâbu'l-Haşarât) görülmektedir. İlgili eserlerde bu hayvanlar ve doğa figürleri yaşam öykülerini anlatmakta, özelliklerini tasvir etmekte veya Allah'ı zikretmektedirler. Müellifin böyle bir tavrı hangi sâikle ortaya koyduğuna dair bizim ilk aklımıza gelen husus, onun tasavvufî özelliğidir. Çünkü o aynı zamanda hayatının belirli bir evresinde Şam'a gider ve orada zamanın büyük âlimi Abdülgâni Nablûsi (1640-

³¹ Bolay, 150.

116 ▪ Saçaklızâde'nin İlmî Kişiliği

1731)'den tefsir, hadis ve tasavvuf alanında dersler alır.³² Bunun yanında yine Abdülgânî Nablûsî'den icâzet ve hilâfet aldığı, Tarik-ı Kadiriyye ve Nakşibendiye erkânı üzere yetiştiği, zahirî ve batınî ilimleri tahsil ettiği söylenir.³³ Saçaklızâde'nin, bu doğa unsurlarıyla kurmuş olduğu diyalogu da, onun tahsil ettiği tasavvuf ilmi ve bu doğrultuda ortaya koyduğu pratiğinin bir neticesi olarak görmek yanlış olmaz.

Dikkat çekmeden geçemeyeceğimiz başka bir husus da, bu tür eserlerin edebi olarak da değerlendirilmesi gerektiğine yönelik kanaatimizdir. Bu anlamda, bilindiği gibi daha ziyade hayvanların konuşturulmasını esas alan ve “fable” olarak isimlendirilen bu türün kurucusu olarak Fransız edebiyatçı La Fontaine (1621-1695) gösterilir. Bu edebiyatçının bu tür eserlerini ortaya koyarken, yine bu türün öncülerinden olan Hintli bilgin Beydebâ veya Mevlânâ'dan etkilenip etkilenmediği meselesi ayrı bir araştırma konusu, ancak Saçaklızâde'nin yaklaşık aynı zaman dilimleri içerisinde yaşadığı La Fontaine ile içerikleri farklı bile olsa benzer türden eserler ortaya koymuş olması oldukça ilginçtir. Çünkü bu husus, hem dünya hem de Türk-İslâm edebiyatı için son derece önemlidir ve tam da bu noktada Saçaklızâde hiç şüpheye mahal bırakmayacak şekilde bu istikâmette eserler ortaya koymuştur. Ayrıca müellifimiz, konuşturduğu figürler içerisine hayvanlarla birlikte kale, köprü, dağ ve ağaç gibi diğer doğa figürlerini de dahil ederek, konuşan doğa unsurlarının kadrosunu daha da genişletmektedir.

Müellifimizin bu görüşlerinin oluşmasında, hocası Abdülgânî Nablûsî başta olmak üzere, az önce birkaçının ismini zikrettiğimiz doğu fikriyatı etkili olmuş olabilir. Bu etkilerin varlığı ve kaynaklarının neler olduğu meselesi

³² Osmanlı Müellifleri, I, 325

³³ Özcan, 54.

araştırılması gereken önemli bir konudur. Ancak bize göre en az bu kadar önemli olan bir başka husus ise, dîni ilimlerin hemen her dalında söz sahibi bir âlimin, yaşadığı dönemin ilmî özellikleri de dikkate alarak söyleyecek olursak, bu tür eserler ortaya koymuş olması, onu daha da kapsamlı bir âlim haline getirmenin yanında, ortaya koyduğu bu fikirlerinin türü bakımından da son derece ilginç ve daha orijinal bir konuma oturtmaktadır.

Sonuç

Öncelikle ifade edilmelidir ki Saçaklızâde, tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf, tecvid, münâzara, kelâm ve felsefe olmak üzere oldukça geniş bir ilmî yelpaze ile meşgul olmuş, bu konular üzerinde kafa yormuş ve bunun sonucunda da küçüklü büyüklü te'lif, şerh, hâşiye ve tâ'lik şeklinde yüzün üzerinde eser ortaya koymuştur. Bu eserlerin pekçoğu muhtelif kütüphanelerde el yazması olarak durmaktadır ki, müellifin ilmî derinliğinin kapsamı ve bu doğrultuda şekillenen ilmî zihniyetinin rengi tam olarak bu eserlerin iyice günyüzüne çıkmasıyla mümkün olacaktır.

Saçaklızâde'nin, XVI. asrın sonlarında başlayan ve süreç içerisinde artarak devam eden Osmanlı ilmiyye teşkilatının içinde bulunduğu “durağanlaşma”, “gerileme” veya muhtelif “suistimaller” olarak niteleyebileceğimiz hastalık hallerinden haberdar olduğu ve bunları bertaraf etmek için esaslı yaklaşımlar getirdiği görülmektedir. Hatta onun, eğitim uygulamalarında tatbik edilmesini tavsiye ettiği bazı görüşleri oldukça pedagojik olmanın yanında günümüz eğitim-öğretim doktrin ve uygulama teknikleriyle de oldukça benzer özellikler taşımaktadır.

Müellifin ilim zihniyeti genel olarak geleneksel hadis ve fıkıh çizgisinde seyreden selefi anlayışa oldukça

118 ▪ Saçaklızâde'nin İlmî Kişiliği

yakındır. Bu nedenledir ki, onun dünyasında tefsir, hadis ve fıkıh gibi nakli ilimler eşsiz bir konuma sahipken, felsefi düşünceye dayalı aklı ilimler ve hatta kelâm ilmi, zararlı ilimler kategorisinde yeralıp, bunlar fesâda sürükleyici olduğu için kaçınılması gereken alanlardır. Bu nedenle onun gözünde felsefe daima, içerik bakımından “soğuk”, dinî bakımdan “zararlı”, âdiyet itibariyle de “ötekilerin” ilmidir.

Bilindiği gibi İslâm düşünce tarihinde Gazâlî'nin, felsefi kurallar içerisinde, felsefe ve meşşâî filozoflara karşı yapmış olduğu eleştiriler, halefleri tarafından sık sık tümüyle “felsefe karşıtlığı” şeklinde yanlış algılamalara neden olmuş ve bu algılama biçimi Gazâlî sonrası İslâm düşüncesini derinden etkileyerek, âdeta bir felsefi düşünce aleytarlığına dönüşmüştür. Saçaklızâde'nin de, Gazâlî'ye oldukça bağlı bir âlim olarak, felsefeye karşı oluşmuş olan bu geleneksel felsefe karşıtlığının etkisinde olduğu açıkça görülmektedir.